

Іван ХАЛЯВІНСЬКИЙ,

orcid.org/0009-0003-7365-4507

*студент II курсу магістратури історичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна) pochtdlyaseminarov@gmail.com*

МОВНИЙ ЧИННИК ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ У XVII–XVIII СТ.: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ І ЛІНГВО-ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТИ

У даній статті висвітлено питання взаємодії мови та ментальності. Охарактеризовано дефініції понять «ментальність» і розкрито сутність взаємозв'язку між мовою та ментальністю. Були зазначені деякі закономірності мови як одного із можливих чинників до формування в процесі історії української ментальності. А тому, вказано про важливість продовження досліджень з даної тематики, з подальшим розвитком отриманих результатів.

Мова є засобом спілкування та пізнання, вона відображає особливості мислення та світогляду народу. Мовна ментальність, в свою чергу, є сукупністю ідей, поглядів, переконань, що виражені через мову, які визначають ставлення людини до навколишнього світу та її поведінку.

Представлені погляди окремих дослідників, що займалися даним питанням і визначають роль мови як ключового елементу в формуванні світогляду народу. Науковці, розкриваючи сутність гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа, на прикладі окремих лексем, доводять зв'язок мови з її прямим впливом на ментальність. Заглиблюючись у структуру української мови, ними наголошено значення мови у формуванні національної ідентичності та культурної спадщини шляхом порівняння української з російською мовою.

В статті також проведений короткий історичний оглядовий аналіз у мовне становище, що побутувало на українських землях у часи XVII–XVIII ст., коли на цих теренах співіснувало дві зони впливу – світська і сакральна.

Простежено неоднозначну ситуацію, що призводила до багатомовності в українському суспільстві, коли разом співіснували мова польська, латина, книжна староукраїнська, церковнослов'янська та розмовна «проста», без втратою особами національної ідентичності, під час поширення періоду бароко. Визначено, що українська мова взявши найкраще від привнесеного з інших мов, в результаті, збагатила свою культурну спадщину і за рахунок цього вийшла на один рівень з культурою європейською.

Ключові слова: українська ментальність, мова, мовна картина світу, гіпотеза Сепіра-Ворфа, мовна ментальність, часи бароко, історична етнолінгвістика.

Ivan KHALIIVINSKYI,

orcid.org/0009-0003-7365-4507

*student of the 2nd year of the master's degree at the Faculty of History
Taras Shevchenko Kyiv National University
(Kyiv, Ukraine) pochtdlyaseminarov@gmail.com*

LANGUAGE FACTOR IN THE FORMATION OF UKRAINIAN MENTALITY IN THE XVII–XVIII CENTURIES: METHODOLOGICAL AND LINGUISTIC- HISTORICAL ASPECTS

This article highlights the issue of interaction between language and mentality. The definitions of the concepts of «mentality» are characterized and the essence of the relationship between language and mentality is revealed. Some regularities of the language as one of the possible factors for the formation of the Ukrainian mentality in the course of history were noted. Therefore, the importance of continuing research on this topic, with further development of the results obtained, is emphasized.

Language is a means of communication and cognition, it reflects the peculiarities of the thinking and worldview of the people. Language mentality, in turn, is a set of ideas, views, beliefs expressed through language that determine a person's attitude to the world around him or her and his or her behavior.

The article presents the views of individual researchers who have dealt with this issue and define the role of language as a key element in shaping the worldview of the people. Revealing the essence of the Sapir-Whorf hypothesis of linguistic relativity, the scientists, using the example of individual lexemes, prove the connection between language and its direct influence on mentality. Delving deeper into the structure of the Ukrainian language, they emphasize the importance of language in shaping national identity and cultural heritage by comparing Ukrainian with Russian.

The article also provides a brief historical overview of the linguistic situation in the Ukrainian lands in the seventeenth and eighteenth centuries, when two zones of influence coexisted on these lands – secular and sacred.

The author traces the ambiguous situation that led to multilingualism in Ukrainian society, when Polish, Latin, Ruthenian and Old Church Slavonic coexisted together, without the loss of national identity, during the spread of the Baroque period. It is determined that the Ukrainian language, having taken the best of what was introduced from other languages, eventually enriched its cultural heritage and thus reached the same level as European culture.

Key words: *Ukrainian mentality, language, linguistic picture of the world, Sapir-Whorf hypothesis, linguistic mentality, Baroque times, historical ethnolinguistics.*

Постановка проблеми. Взаємодія мови і ментальності є однією з найскладніших, допоки невіршених, проблем сучасної історичної та лінгвістичної науки. Варто зазначити, що останнім часом, хоч і з'являються все більше робіт, що стосуються питань дослідження зв'язку мови і ментальності, а також їх взаємодії та впливу на формування нації, все ж науковий потенціал досліджень даної тематики й досі залишається невичерпним і відкритим для нових інтерпретацій. Кожного року застосовуються нові методи та підходи до вирішення поставлених завдань, однак, ще жодна робота, повною мірою, не змогла задовольнити дослідників у конкретизації цієї проблематики. Окремі дослідники лише опосередковано торкаються питань мовного фактору у його впливі на ментальний світ народу. І навпаки, далеко не всі вдаються в подробиці історичного українського словотвору, а тому, мова, як один із ключових елементів у формуванні ментальності людей, ідеально підходить для теми даного дослідження. Оскільки, досліджуючи мову у контексті її історичної еволюції, можна виявити небачений і прихований від пересічної особи гносеологічний світ людського розуму.

Аналіз досліджень. У статті були використані праці і дослідження людей, що ставили собі за мету, тим чи іншим чином, пояснити складні процеси у питаннях дослідження ментальності і її взаємодії з мовою. Так, питаннями етнолінгвістики займалися у своїх роботах такі вчені як В. В. Жайворонок (Жайворонок, 2007), Я. К. Радевич-Винницький (Радевич-Винницький, 1997), Козаков В. М. (Козаков, 2017) та ін.

У методологічній частині, дається пояснення для різних термінів, як наприклад, вже класичне визначення поняття ментальності від В. І. Шинкарука, що пояснює феномен ментальності у енциклопедичному словнику (Шинкарук, 2002), так і Н. О. Корольової, що виокремила 6 пунктів взаємозв'язку мови та ментальності (Корольова, 2017).

У даному дослідженні представлені думки, які показують, що далеко не тільки ментальність, але і мова може формуватися відповідно до підсвідомих засад людського сприйняття навколиш-

нього світу. Показовими у цьому плані можуть стати роботи В. І. Кононенко (Кононенко, 1996), О. О. Тараненка (Тараненко, 2021) та О. В. Бондаренко (Бондаренко, 2008).

Класичними є праці колективу авторів Я. С. Калакури, О. О. Рафальського і М. Ф. Юрія, що першими у пострадянський період зайнялися питаннями комплексного дослідження українського менталітету протягом історичного процесу його розвитку (Калакура та ін., 2015). Не забуваємо і про працю «Українська народність: нариси соціально-економічної і етнополітичної історії» від колективу авторів В. Й. Борисенка, В. А. Смолія та Г. Я. Сергієнка (Борисенко та ін., 1990).

Не останню чергу займає дослідження Лаури М. Ахерн, у якій вона ґрунтовно висвітлює питання мовної гіпотези Сепіра-Ворфа з її науковою проблематикою (Ahearn, 2012). Продовжуючи тему мовної картини світу і традиційних форм української ментальності виділимо також С. Б. Кримського (Кримський, 2003) та І. П. Лисяка-Рудницького (Лисяк-Рудницький, 1994).

Питаннями української культури продовжували і продовжують займатися дослідники різних категорій і спеціальностей, не обов'язково з території України. Особливий акцент варто зробити на таких особах як Пахльовській Оксані Єжи-Янівні, філологині і культурологині польського походження, а також дочці Ліни Костенко (Пахльовська, 2008). Окрім неї можна назвати ще одне прізвище О. В. Лямпрехт і статтю «Багатомовність як прикметна риса літератури українського бароко» (Лямпрехт, 2016).

Значною мірою даному дослідженню допомагає спадок Б. Д. Грінченка і його чотири томний «Словарь української мови», що його зібрала і опублікував на своїх сторінках журнал «Киевская старина». Цей словник сягає від найдавніших часів і до сучасності самого Грінченка, бо ним же й вдосконалювався (Словарь української мови, 2010).

Нарешті, наостанок зазначимо, що кожен автор займається своєю частиною проблематики в якій він чи вона вважається спеціалістом. Одним із завдань статті є демонстрація таких думок дослідників, що приведуть нас, в кінцевому рахунку, до певних висновків.

Мета статті. 1. Розібрати сутність взаємозв'язків і взаємодії між мовою та ментальністю в українській мові. 2. На основі окремих слів, показати як у мові відображені цінності, традиції і ментальні настанови української нації. 3. Коротко розглянути мовну ситуацію, що складалася на українських теренах у XVII–XVIII ст. відповідно до різних «зон впливу» у соціальному житті.

Виклад основного матеріалу. Почати розбір варто з основ дослідження істориками мови. Сучасна історична наука вивчає мову з погляду її еволюції, використання, змін та впливу на різні аспекти людського життя. Вона досліджує мову в контексті часу та простору, відстежуючи її розвиток у різних культурах та суспільствах. Одним із принципів, яким керується історія у вивченні мови, є принцип співвіднесення мовного вираження з конкретною ситуацією. Історики прагнуть зрозуміти, як мова функціонувала у певному історичному періоді, а також які соціокультурні та політичні чинники впливали на її розвиток. Вони вивчають мову у зв'язку з іншими аспектами життя суспільства, такими як політика, економіка, релігія та соціальна структура. Окрім того, іншим важливим принципом історичного вивчення мови є принцип документального підтвердження. Історики шукають писемні джерела, архівні документи, літературні твори та інші матеріали, які можуть допомогти відновити історію мови, у процесі відбувається аналіз змін у лексиці, граматиці, фонетиці та стилістиці мови на основі досліджуваних документів. Варто зазначити, що історики досліджують вплив мови на суспільні процеси та культурні явища.

Про важливість дослідження мови і мовних процесів у історії доводять в своїх працях Я. К. Радевич-Винницький (Радевич-Винницький, 1997), В. В. Жайворонок (Жайворонок, 2007) та ін.

Важливість мови додатково підкреслюється ще й тим, що вона може бути інструментом соціального та політичного контролю, а також засобом вираження та формування ідентичності, та культурної спадщини. Історикам важливо вивчати мову в контексті колоніальних завоювань, національного руху, соціальних перетворень та інших подій, щоб зрозуміти, як вона взаємодіє із суспільною динамікою.

Переходячи до складного питання сутності ментальності, одне із найбільш класичних і популярних (але не єдине) його тлумачень надає В. І. Шинкарук, в енциклопедії він пише про «соціально-психологічні установки, автоматизми

та звички свідомості, способи бачення світу, уявлення людей, що належать до тієї чи іншої соціально-культурної спільності» (Шинкарук, 2002: 369–370). Грунтуючись на узагальненні характеристик цього явища В. М. Козаков пропонує більш розгорнуте бачення даного поняття. Для нього, ментальність – це стале сприйняття світу, яке визначає спосіб, яким людина і суспільство взаємодіють з різноманітними соціальними стимулами, має свою групову проявленість і передбачає активне осмислення оточуючого світу. Це характерно для тих, хто належить до певної конкретної культури та народу, і безпосередньо впливає на форму та політико-правовий порядок державної структури. Важливими складовими ментальності є архетипи, стереотипи, міфологія, традиції, ієрархічні норми та цінності, що лежать в основі даного концепту та визначають певні орієнтири для індивідуальної поведінки (Козаков, 2017: 129).

Деякі дослідники проводять паралелі між терміном «ментальність» і «менталітет», однак у даній статті ми не будемо поглиблюватись у їх відмінності, а візьмемо за основу твердження, що дані поняття є тотожними і взаємозамінними.

Узагальнюючи зазначене, ментальність – є мозаїкою поглядів і установок, ввібраних суспільством і ув'язнених у свідомості людей. Умовно кажучи, даний термін уособлює в собі набір думок, цінностей і навичок, які органічно втілюються в повсякденних реакціях і діях. По суті, цей концепт відображає соціально-психологічне явище, яке визначає сприйняття та тлумачення навколишнього світу етнічними спільнотами й окремими представниками етносу. Він визначає способи взаємодії з природним та соціальним середовищем, а також формує теоретичні та практичні підходи до них. Вивчення ментальності особистості та суспільства включає системи, що поєднують логіку та інтуїцію, раціональне мислення та ірраціональні установки, а іноді навіть елементи містики.

Щодо зв'язку ментальності і мови, то сама ж ментальність і спосіб передачі її сутності нерозривно пов'язані, відповідно, з мовою, яка є ключовим елементом формування мовної картини світу. В цьому полягає головна суть «послабленої»/«м'якої» версії гіпотези лінгвістичної відносності Сепіра-Ворфа, яка стверджує, що мова формує мислення (але не визначає його), разом з іншими факторами, такими як традиції, культура і немовна поведінка (Ahearn, 2012: 69). Згідно з цією гіпотезою, структура мови формує сприйняття реальності. Наприклад, деякі мови

мають різні граматичні категорії для визначення часу чи простору, що може вплинути на те, як люди організують своє мислення в цих сферах. Більш наочно це спостерігається на відомому прикладі «блакитного» кольору (англ. – «blue»/укр. – «синій» чи «блакитний»), якого не існує (не розрізняється) в англійській, а також деяких інших мовах. Хоча в українській він розрізняється окремою лексемою без необхідного додавання прикметників для уточнення (напр. англ. – «dark/light», укр. – «темний» і, відповідно, «світлий»).

В свій час, розглядаючи питання взаємодії мови і ментальності, Н. О. Корольова, на основі досліджень проведених Д. Узнадзе, Д. Полєжаєва і Г. Почепцова, у своїй статті сформулювала шість теоретичних правомірних положень-обґрунтувань з приводу дослідження мови як джерела відомостей про національні риси характеру представників певного етносу, які коротко можна охарактеризувати так:

1. Ментальність конкретної нації є результатом думок, мислення та відповідної поведінки людей чи соціальних груп у суспільстві. Ці ознаки пов'язані з історією й громадським середовищем і знаходять свій відбиток у мові. Мова відіграє роль формуванні унікальних рис особистості та регулює соціальну взаємодію в суспільстві.

2. Взаємодія між національною ментальністю та мовою виявляється у тому, що мова відображає сприйняття світу кожним індивідуумом. Мова організує нашу мовну активність, яка підпорядковується правилам людської взаємодії та ґрунтується на них.

3. «Людська діяльність» є сферою взаємодії між ментальністю та мовою. Ментальність визначає нашу мовну активність, а також те, як ми використовуємо мову задля досягнення комунікативних цілей.

4. Мова безпосередньо впливає формування рис характеру людини та її приналежність до певної соціальної групи чи нації. У контексті цієї групи мова допомагає нам адаптуватись до правил взаємодії. Мова починає впливати на нашу поведінку, відповідаючи нормам суспільного існування, що склалися у цій соціальній групі.

5. Формування ментальності як мовної картини світу кожної окремої людини відбувається на різних рівнях, починаючи з виховання в сім'ї. У цьому процесі закладаються поняття «своє» – «чуже» в індивідуальній та колективній свідомості, які знаходять вираження у соціальних протиставленнях між «Ми» – «Вони», «Я» – «Ми».

6. Мова, як носій ментальності народу, є засобом соціальної передачі та трансляції, адже коли

ментальні риси вже сформовані, ментальність сама впливає на зміни у мовленні та вираженні цих рис (Корольова, 2017: 37–38).

Враховуючи важливість впливу мовного фактору на ментальність нації, цілком вірними можемо вважати два вихідні положення, що зустрічаються у роботах О. В. Бондаренка і С. Б. Кримського, в яких прослідковується думка про те, що кожна мова має свою внутрішню структуру, яка відображає національний характер та сприяє розумінню самотності народу. Аналізуючи будь-яку мову, можна зробити висновки про національні особливості, адже вона є засобом усвідомлення реальності, вона ж надає необхідні «інструменти» для цього усвідомлення і слугує провідником до сприйняття соціальної дійсності. Кожна культурна спільнота має власну систему мислення, що відображена у мові, яка визначає її існування (сюди входить: сприйняття природи, правила поведінки, побут та характер) і формує світогляд, в якому живе цей народ. Саме мова створює концептуальний каркас у свідомості, через який навколишній світ сприймається у всіх його проявах (Бондаренко, 2008: 71). Подібної думки притримується і С. Б. Кримський, який стверджує те, що мовна свідомість, тобто і мовна ментальність, як початкова система, грає роль основного способу відображення реальності у світі людської духовності, адже вона виражає та втілює людську психіку, а також її розумні та емоційні реакції на навколишній світ (Кримський, 2003: 86).

Але не тільки мова прямо чи опосередковано відбивається на формуванні ментальності, власне сама свідомість зумовлює до змін і еволюції у мовних явищах.

Так, як відмічає О. О. Тараненко, в українській мові за рахунок кордоцентричності, що притаманна українській нації, утворилася розгалужена система, щодо позитивних, так і негативних зменшувально-оцінних форм з пестливо-лагідним значенням у самостійних частинах мови (напр. – дівчинонька, саменький, пригодонька, двійко, козаченько, тутечки, спатоньки, воріженьки, війнонька, коханнячко, лишенько, сумненький та ін.) (Тараненко, 2021: 5–6).

І. П. Лисяк-Рудницький стверджував, що український консерватизм уособлюючи у собі природно духовну настанову значної частини українського суспільства, прямо вплинув на збереження різноманітних вірувально-традиційних форм української ментальності, в тому числі й національної мови (Лисяк-Рудницький, 1994: 125).

Розглядаючи відтворення національної ментальності через мовну призму, важливо зверну-

тися до аналізу ментальної моделі українського народу. Фактично, українська ментальна парадигма може бути схарактеризована як конструктивно-гносеологічний принцип, що спрямований на узагальнення та відображення частини через ціле. Розбираючи дане твердження, безсумнівно, у глибинному плані структури мови виявляється її архетипічний характер, де матриця визначається співвідношенням інваріантів, що лежать в її основі. Ця ментальна парадигма має стародавній характер в своїй сутності. Це також підтверджує, що мова, що співвідноситься з такою парадигмою, орієнтується на структури, які відображають альтернативну часову онтологію та інакшу ідеологію. Іншими словами, можна говорити про збереження у цій мові первісних глосогенетичних рис, а також про утримання в житті народу архаїчних ідеологічних компонентів. Такий спосіб мислення, що може бути описаний як міфологічний та первинний, а тому, конкретний, передбачає сприйняття одного й того ж об'єкта у різних ситуаціях як декількох різних об'єктів. Отже, доречно стверджувати, що у вербальній спадщині та, в принципі, у мовній ідіоматиці, або тій глибокій сфері, яка, за визначенням, відображає національний характер мови, утримується система цінностей, громадська мораль, погляди на світ, співвідношення між людьми й іншими націями. Потрібно розуміти, що саме фразеологічні обороти, прислів'я та приказки у найбільш повній мірі відображають спосіб життя, географічне положення, історію і традиції певної спільноти, яка об'єднана загальною культурою.

Мовна ментальність відображає і світоглядну картину традиційних сімейних цінностей. Для кращого розуміння даного явища, наведемо приклад, розібравши внутрішню форму питомо слов'янських слів, що укорінилися у літературній українській мові в період Нового часу і для наочності, порівнявши їх з аналогами з російської. Внутрішня форма слова – це те, що лежить в основі його значення. Це ознака, яка відбиває у назві певну властивість предмета, явища або процесу. Співвідносні слова в різних мовах часто мають різну внутрішню форму. Це пояснюється тим, що різні народи по-різному сприймають світ і відзначають в ньому різні ознаки.

Звертаючись до конкретних прикладів такого, О. В. Бондаренко згадує типове для переважно патріархальної російської сім'ї і вже достатньо поширене на момент XVII ст. явище «Домостою» – домашнього насилля по відношенню до жінки і дитини з боку чоловіка, доводить про першочергове засвоєння в лексиці української мови

саме слова «дружина» в порівнянні з її російським аналогом: ««супруга» у мовній свідомості українців позначалась не тільки загальнослов'янським словом «жена» (тобто та, що народжує), а і як «дружина» – віддзеркалює її становище в суспільстві. Архетип вільної індивідуальності, посеред інших архетипічних структур, посідає вагомe місце у цілісній картині національної ментальності» (Бондаренко, 2008: 74). Це твердження не є безпідставним, оскільки живомовний термін давньоруської мови на означення жінки в шлюбі «дружина» (Історія української мови, 1983: 73), а сам процес шлюбу позначається як «одруження», що, в свою чергу, є однокореневим і похідним від слова «друг/дружба» (внаслідок чергування «г – ж», пор. з рос. – «труд» – «труженик», «лик» – «лицо», «свет» – «свеча» і т. д.).

І справді, «друг-дружба», як і «одруження» – це форма тісних зв'язків або взаємодії між людьми. Вона базується на взаємній симпатії, довірі, відданості, спільному підтриманні, емоційній злагоді, спільних цінностях тощо (Бусел, 2005: 329). У такому ж значенні воно відбилося й у мовній ментальності народу, дружини – людини, з якою потрібно знаходитися у злагоді і вести рівну дружбу. В той же час, таке ж вживане у давньоруській, хоча вже і церковнослов'янського походження сучасне російське «супруга», за словником Б. Д. Грінченка, мала первісне значення – «три або чотири пари волів, комплект, необхідний для плуга» (Словарь української мови, 2010: 2548), що, насправді, непогано вкладається у твердження, що у російській сім'ї дружину на ментально-мовному рівні сприймають радше як інструмент, який годиться для практичного використання чи те, що людей у шлюбі зв'язують на майбутнє життя парною упряжкою, ніби волів.

До інших прикладів згадаємо й історичні та психологічні фактори, які впливали на формування українських прислівників. Наприклад, прислівник – «надворі» може бути пояснений російським еквівалентом – «на улице» (Надворі дощ / На улице дождь). Це вживання пояснюється тим, що українські селяни традиційно мали двір відкритого типу, тоді як у росіян подвір'я були покриті дахом приміщеннями для худоби, збіжжя, сіна і т. д. Типовий спосіб поселення українців, який підкреслює їх індивідуалістичні начала включає в себе одинці, хутори, балки і яри, що вже є відмінним від російського зосередження на оселях вздовж однієї замкненої вулиці. Таким чином, для українців, які цінували господарство, особистим «світом» був передусім їхній власний двір (хутір) (сюди ж відноситься і принцип «моя

хата скраю»), в той час як для росіян центральним елементом була вулиця. В. І. Кононенко визначає гумористичний підхід українців до навколишнього світу, їхню дотепність, особливо на рівні мовлення. Ця особливість також знаходить відображення в створенні унікальних «запорозьких», «козацьких» прізвищ-прізвиськ, таких як Добри-вечір, Затуливітер, Непийпиво, Панібудьласка, Покиньборода тощо (Кононенко, 1996: 42).

Враховуючи вищесказане, оглядово і коротко розглянемо мовно-ментальну ситуацію, що складалася в Україні з часів розповсюдження на даних теренах бароко.

У XVII–XVIII століттях на Україні одночасно застосовувалися різні мови, не тільки через етнічне розмаїття населення, а й через об'єктивну необхідність функціональної багатомовності, що було обумовлено життєвою реальністю (Калакура та ін., 2015: 287).

Недоцільною є думка багатьох українських романтиків вже значно пізнішої доби про те, що «народний дух» письменників виражається тільки тоді, коли вони використовують у своїх творах і пишуть саме рідною мовою. У XVII–XVIII століттях в Україні, внаслідок складних історичних подій, склалася особлива лінгвістична обстановка через суспільно-політичні умови та естетичні уподобання. В цей період відбувався одночасний розвиток та використання різноманітних мов, які взаємодіяли у комунікативному просторі між різними соціокультурними верствами. Ці мови відзначалися різною структурною будовою, належали до відмінних мовних систем і відрізнялися як за походженням, так і за способом використання (Лямпрехт, 2016: 48–49).

Церковнослов'янська мова в своїх різних видах служила мовою високої літератури і церковного обряду. Її використовували, коли друкували церковні книги, підручники, оповідання «на втіху і науку». Так було до тих пір, поки Петро I в 1720 році не заборонив видавати книги на київському ізводі церковнослов'янської мови. Церковнослов'янська на землях України фактично побутувала з польською мовою, якою публікувалася література, складалася офіційні документи.

Після Люблінської унії, разом з польською культурою, на землях України поширюється і остаточно закріплюється латина, яка стає мовою науки і поезії. Крім того, в Україні, разом з літературною староукраїнською (руською) мовою, існувала і так звана «проста мова», яка являла собою розмовну мову, не пов'язану з книжковими традиціями. Поступово вона стала розвиватися в якості літературної української мови, витісняючи

церковнослов'янську, староукраїнську і польську. Письменники часто вільно переходили з однієї мови на іншу залежно від жанру та призначення твору. Часом в одному творі використовувалися відразу кілька мов для створення мовних характеристик персонажів або для кращого вираження їх особистості, постійно перемикаючись між діловодною писемною руською мовою і звичайною народною «простою» (Борисенко та ін., 1990: 228–230). Яскравим прикладом цього може слугувати персонаж Возного, з трохи пізнішої доби, однак все ще з XVIII ст., з п'єси Івана Котляревського «Наталка Полтавка».

Лінгвістична ситуація в Україні XVII–XVIII століть багато в чому визначила тип культурного і ментального життя країни. Культура України була неоднорідною, в ній співіснували різні традиції і цінності.

Використання різних мов свідчило про наявність сакральної і світської зон культури. Церковнослов'янська і латинь служили сакральними мовами, а «проста мова» і польська – світськими. Межа між сакральним і світським час від часу порушувалася, особливо в контексті взаємодії спілкування і взаємовпливу церковної і світської культур. Церква відігравала ключову роль як посередник між старою візантійською та новою римокатолицькою культурами (Пахльовська, 2008: 106). Перехід від сакрального до світського не відразу призводив до об'єднання, але з плином часу формувалася спільний культурний і мовно-ментальний простір. У XVII–XVIII століттях мова світської культури почала використовуватися і в сакральній сфері, передаючи релігійні цінності засобами світського вираження (Калакура та ін., 2017: 273). Тим самим, середньовічна традиція не відходила на другий план, позиції світського начала не взяли гору, адже культура приймала і адаптувала у собі нові форми бароко, не пориваючи зі старою традицією, але стаючи невід'ємною частиною культурної спадщини. Все що приймалося від сусідів-поляків і латиномовного світу засвоювалося і використовувалося для потреб української культури.

Висновки. Можна стверджувати, що як мовні процеси, так і ментальність нерозривно пов'язані один з одним і є рівноцінно важливими для подальшого дослідження науковцями, оскільки неможливо зрозуміти всі тонкощі еволюції народної ментальності певного етносу не звернувши уваги на чинник мови, її формування, використання, зміни та вплив на різні аспекти людського життя, в тому числі й культурні явища.

Мовна картина світу і лінгвістична гіпотеза Сепіра-Ворфа доводить нам те, що мова і мен-

тальність взаємодіють між собою в динамічному процесі, постійно впливаючи і формуючи одна одну. Досліджуючи дане явище, ми маємо змогу на окремих лексичних прикладах переконатися, що внутрішня структура української мови XVII–XVIII ст. не стала винятковою і за однаковими лінгвістичними законами, разом з іншими мовами, брала пряму участь у відображенні культурних цінностей, суспільної моралі і світоглядів. Першочергово, мова – це інструмент порозуміння між індивідами, її роль як виразника соціального і політичного контролю, а також як засобу вираження та формування ідентичності та культурної спадщини важко недооцінювати. Але більш з тим, дослідження мови дозволяє зрозуміти національний характер, вдачу та унікальність певної нації, особливо в порівнянні з іншими мовами однієї мовної групи. В свою чергу, аналізуючи мовну ментальність, можна розглянути вплив мови на формування психічних

парадигм та збереження різних традицій у суспільстві.

Щодо процесів XVII–XVIII, українська література розвивалася із вражаючою енергією та результативністю, взаємодіючи передусім з п'ятьма мовами: літературною староукраїнською, церковнослов'янською, польською, латиною та «простою мовою». Цікавою рисою є те, що в цей період спостерігалася відсутність жорсткого зв'язку між вибором «мовного коду» та національною самосвідомістю особи. Вибір мови залежав, передусім, від різноманітних факторів, але це завжди враховувало комунікативну ситуацію та соціальні принципи суспільства. Через співіснування на одній території різних традицій і цінностей, сформувалися дві окремі зони культури – сакральна і світська, у кожній з яких були свої функції, в той же час, українська мова доби бароко запозичувала кращі елементи з інших мов для вираження власних емпіричних явищ дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект. Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2008. Вип. 32. С. 66–78.
2. Борисенко В. Й., Смолій В. А., Сергієнко Г. Я. Українська народність: нариси соціально-економічної і етнополітичної історії. Академія наук Української РСР, Інститут історії. Київ: Наукова думка, 1990. 560 с.
3. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.). Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Історія української мови: лексика і фразеологія. Київ: Наук. думка, 1983. 743 с.
5. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: Нариси: Навч. посіб. для студ. вищ. нав. закл. Київ: Довіра, 2007. 262 с.
6. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ю. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560 с.
7. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір Рафальський О. О., Юрій М. Ю. Київ: ІПІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
8. Козаков В. М. Українська ментальність як архетипний фактор гармонізації суспільно-владних відносин. Публічне урядування: збірник. Київ: ДП Видавничий дім «Персонал», 2017. № 3 (8). С. 127–135.
9. Кононенко В. І. Національно-мовна картина світу: зіставний аспект (на матеріалі української та російської мов). Мовознавство, 1996. № 6. С. 39–46.
10. Корольова Н. О. Мова як засіб відображення національної ментальності. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Луцьк, 2017. № 3(52). С. 36–41.
11. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. Київ: ПАРАПАН, 2003. 240 с.
12. Лисяк-Рудницький І. П. Консерватизм. Історичні есе: пер. з англ.: у 2 т. Київ: Основи, 1994. Т. 2. С. 119–125.
13. Лямпрехт О. В. Багатомовність як прикметна риса літератури українського бароко. Наукові записки ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. Вип. 2 (84). С. 48–61.
14. Пахльовська О. Українська література очима Заходу: аспекти і причини аберації. Ave, Europa! Київ.: Університетське видавництво «ПУЛЬСАРИ», 2008. С. 101–112.
15. Радевич-Винницький Я. К. Україна: від мови до нації. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1997. 360 с.
16. Словарь української мови: збір. ред. журн. «Кіевская старина»: т. I–IV, упоряд., згод. власн. матеріалу Борис Грінченко; опрац. тексту Олександр Оксимець. Переопрац. вид. 1907–1909 рр. Київ, 2010. 2971 с.
17. Тараненко О. О. Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні (кілька мовних явищ). Мовознавство, 2021. № 6. С. 3–24.
18. Шинкарук В. І. Ментальність. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. С. 369–370.
19. Ahearn L. M. Living language: An introduction to linguistic anthropology. Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell, 2012. 348 p.

REFERENCES

1. Bondarenko O. V. (2008) Ukrainska mentalnist v rozmaitti natsionalnykh mentalnykh formoutvoren y arkhetyviv: istoryko-kulturnyi aspekt. [Ukrainian mentality in the diversity of national mental formations and archetypes: historical and cultural aspect] *Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*, 32. 66–78. [in Ukrainian].
2. Borysenko V. Y., Smolii V. A., Serhiienko H. Ya. (1990) *Ukrainska narodnist: narysy sotsialno-ekonomichnoi i etnopolitychnoi istorii* [Ukrainian nation: essays on socio-economic and ethno-political history] Akademiia nauk Ukrainiskoi RSR, Instytut istorii. Kyiv: Naukova dumka, 560 s. [in Ukrainian].
3. Busel V. T. (2005) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [The Great Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with additions and supplements)] Kyiv; Irpin: VTF “Perun”. 1728 s.
4. *Istoriia ukrainskoi movy. Leksyka i frazeolohiia* (1983) [History of the Ukrainian language. Lexicon and phraseology] Kyiv: Nauk. dumka, 742 s. [in Ukrainian].
5. Zhaivoronok V. V. (2007) *Ukrainska etnolinhvistyka: Narysy: Navch. posib. dlia stud. vyshch. nav. zakl.* [Ukrainian ethnolinguistics: Essays: Study guide for students of higher educational institutions]. Kyiv: Dovira. 262 s. [in Ukrainian].
6. Kalakura Ya. S., Rafalskyi O. O., Yurii M. Yu. (2017) *Mentalnyi vymir ukrainskoi tsyvilizatsii* [The mental dimension of Ukrainian civilization]. Kyiv: Heneza. 560 s.
7. Kalakura Ya. S., Rafalskyi O. O., Yurii M. Yu. (2015) *Ukrainska kultura: tsyvilizatsiinyi vymir* [Ukrainian culture: civilizational dimension] Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 496 s. [in Ukrainian].
8. Kozakov V. M. (2017) *Ukrainska mentalnist yak arkhetypnyi faktor harmonizatsii suspilno-vladnykh vidnosyn* [Ukrainian mentality as an archetypal factor in the harmonization of social and governmental relations] *Publichne uriaduvannia: zbirnyk*. Kyiv.: DP Vydavnychiy dim “Personal”, 3 (8). 127–135. [in Ukrainian].
9. Kononenko V. I. (1996) *Natsionalno-movna kartyna svitu: zistavnyi aspekt (na materialy ukrainskoi ta rosiiskoi mov)* [National-language picture of the world: comparative aspect (on the material of Ukrainian and Russian languages)] *Movoznavstvo*, 6. 39–46. [in Ukrainian].
10. Korolova N. O. (2017) *Mova yak zasib vidobrazhennia natsionalnoi mentalnosti.* [Language as a means of reflecting national mentality] *Naukovyi visnyk Skhidnoevropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky*, 3(52). 36–41. [in Ukrainian].
11. Krymskyi S. B. (2003) *Zapyty filosofskykh smysliv* [Queries of philosophical meanings] Kyiv: PARAPAN. 240 s. [in Ukrainian].
12. Lysiak-Rudnytskyi I. P. (1994) *Konservatyzm* [Conservatism] *Istorychni ese: per. z anhli.: u 2 t.* Kyiv: Osnovy, 2. 119–125. [in Ukrainian].
13. Liamprekht O. V. (2016) *Bahatomovnist yak prykmetna rysa literatury ukrainskoho baroko* [Multilingualism as a distinctive feature of Ukrainian Baroque literature] *Naukovi zapysky KhNPU imeni H. S. Skovorody*, 2 (84). 48–61. [in Ukrainian].
14. Pakhlovska O. (2008) *Ukrainska literatura ochyma Zakhodu: aspekty i prychny aberatsii* [Ukrainian literature through the eyes of the West: aspects and causes of aberration] *Ave, Europa!* Kyiv: Universytetske vydavnytstvo “PULSARY”, 101–112. [in Ukrainian].
15. Radevych-Vynnytskyi Ya. K. (1997). *Ukraina: vid movy do natsii* [Ukraine: from language to nation]. Drohobych: Vydavnycha firma “Vidrodzhennia”, 360 s. [in Ukrainian].
16. *Slovar ukrainskoi movy: zibr. red. zhurn. “Kievskaiia staryna”* [Dictionary of the Ukrainian language: collected by the editorial board of the journal “Kyivska Staryna”]: t. I–IV, uporiad., zdod. vlasn. materialu Borys Hrinchenko; oprats. tekstu Oleksandr Oksymets. Pereoprats. vyd. 1907–1909 rr. Kyiv, 2010. 2971 s. [in Ukrainian].
17. Taranenko O. O. (2021). *Mova yak dzerkalo etnichnoi mentalnosti: tak i ni (kilka movnykh yavyshch)* [Language as a mirror of ethnic mentality: yes and no (several linguistic phenomena)] *Movoznavstvo*, 6. 3–24. [in Ukrainian].
18. Shynkaruk V. I. (2002) *Mentalnist. Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Mentality. Philosophical encyclopedic dictionary] Kyiv: Abrys, 369–370. [in Ukrainian]
19. Ahearn L. M. (2012) *Living language: An introduction to linguistic anthropology.* Chichester, West Sussex, UK: Wiley-Blackwell, 348 p.